

TRANSCHEGARAVIY ZARAFSHON DARYOSI SUVLARIDAN OQILONA FOYDALANISH MUAMMOLARI

S.A. Po'latov

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika universiteti

E-mail: Pulatovsardor713@gmail.com

X.T. Tursunov

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika universiteti

E-mail: khasant@mail.ru

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunga kelib daryolardan foydalanishda ko'plab muammolar kelib chiqmoqda. Shu o'rinda Zarafshon daryosidan ham foydalanishda turli muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu maqola orqali Zarafshon daryosida mavjud muammolar ochib berilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Transchegaraviy daryo, daryo xavzasi, ko'p yillik o'rtacha oqim, irmoq, kanal, qayir.

O'zbekistonning suv ta'minotida kattaligi bo'yicha uchinchi o'rinda turadigan transchegaraviy Zarafshon daryosining o'rni beqiyosdir.

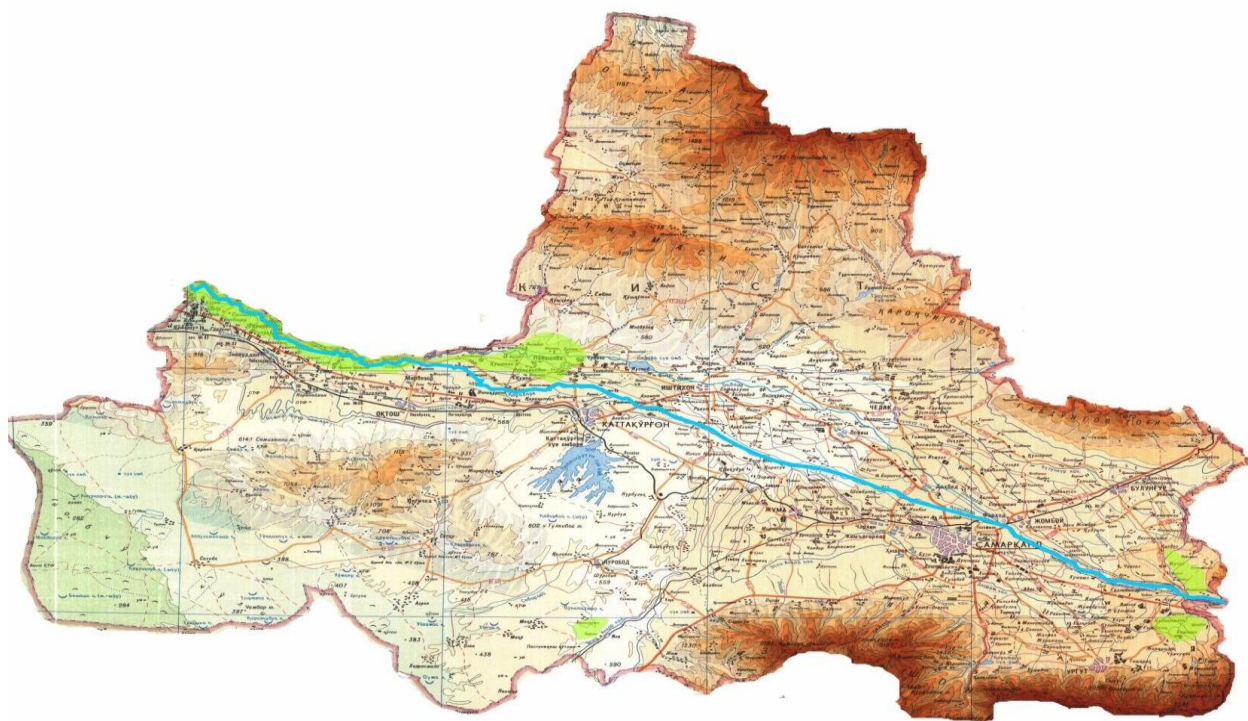
Zarafshon daryosi xavzasi qadimiy sivilizatsiya o'choqlaridan biri bo'lgan. Zarafshon, forscha "zar"- "oltin", afshon- "sochuvchi" ma'nosini bildiradi. Avesto yodgorliklarida "Daitiya – Ezgu suv" deb yuritilgan. Yunonlar xukmronligi davrida Politimet - "Ko'p ezgu suv" deb atalgan. Daryoning Sug'd, Jirt, Jon, Somjan shakldagi nomlari ham ma'lum. Arabcha manbalarda Haramkom – "Muqaddas daryo", Nahr ul Buhoro kabi nomlari zikr etilgan. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida Obi Ko'xak deb tilga olingan. Keiynroq Dayoiy Ko'xak, XVIII asrdan Zarafshon deb nom olgan [Хикматов Ф. ва бошқалар. 2016: 6]. Zarafshon daryosi Tojikiston hududidagi tog'lardan boshlanadi va g'arbga qarab O'zbekistonning sharqiy va markaziy hududlari-Samarqand, Navoiy va Buhoro viloyatlarida oqadi va suvga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishda muhim rol o'ynaydi.

Zarafshon daryosi havzasining umumiy maydoni 143 ming kvadrat kilometrni tashkil etadi va shundan 131 ming kvadrat kilometri O'zbekiston hududiga to'g'ri keladi[Baraev,2014:39]. Dastlabki 300km da daryo Tojikiston hududi bo'lab oqadi va O'zbekistonning Samarqand viloyatida joylashgan Zarafshon vodiysiga chiqadi.

Havzaning tog‘ qismidagi oqimi Zarafshon(51%) va uning irmoqlari(Fandaryo va bosh’alar) hisobidan tashkil topadi. Daryoning umumiy uzunligi 781 km ni tashkil etadi va dastlabki 300 km Tojikiston hududida oqadi[Obzor, 2020:190]. Zarafshon daryosining ko‘p yillik o‘rtacha oqimi 5,91 km³ni tashkil etadi va uning 0,76 km³ qismi O‘zbekiston hududida shakllanadi. Qadimdan Jizzax viloyatida Eski Tuyatortar kanali va Qashqadaryo viloyatida esa Eski Anhor kanallari orqali Zarafshon daryosidan suv olgan.

Zarafshon daryosida suv ta‘minoti va sugorishga xizmat qiladigan bir qator to‘g‘on va dambalar-Pervomai, Oqdaryo, Damxo‘ja, Narpoi, Karmara, Sofrikon, Xarhur va Vobkent gidrouzellari, shuningdek, ko‘plab yirik va o‘rta kanallar mavjuddir.

Daryoning o‘rta oqimida, Zarafshon vodiysida To‘dako‘l(22 000ga), Quiymozor(1 600 ga) va Sho‘rko‘l(1 600ga) suv omborlari joylashgan.

1-rasm. Zarafshon daryosi havzasining O‘zbekiston qismi. [Samarqand viloyati tabiiy xaritasi]

Zarafshon vodiysi Markaziy Osiyo va O‘zbekistondagi aholisi zich joylashgan, sug‘orma dehqonchilik rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Samarqand va Navoiy viloyatlarida Zarafshon daryosi suvlaridan birinchi navbatda aholining zarur ehtiyojlari uchun zarur bo‘lgan qishloq xo‘jalik mahsulotlarini etishtirish maqsadida 530 000 ga erlarni sug‘orish uchun foydalaniladi[Obzor, 2020:190].

Daryo suvlarining sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va aholini ichimlik suv bilan ta'minlashdan tashqari rekreatsiya va turizmni rivojlantirish maqsadlarida ham ahamiyatga egadir. Zarafshon daryosi orta oqimidagi qayir o'monlarini o'z ichiga olgan va 46 km ga cho'zilgan Zarafshon qo'riqxonasi tabiat komplekslari, shu jumladan, flora va faunani asrash va ekoturizmni rivojlantirishda ahamiyati kattadir.

XX asrning ohirgi o'n yilliklarida iqlimning o'zgarishi, yog'inlar miqdori, tog'lardagi qor-muz zahiralarining kamayishi, Zarafshon daryosi suvlarining sanoat oqavalari, maishiy chiqindilar va qishloq xo'jaligi kollektor-drenaj suvlari bilan ifloslanishi oqibatida suv resurlarining etishmasligi muammolari tobora keskinlashmoqda. Markaziy Osiyo va O'zbekiston sharoitlarida daryolar suvidan nooqilona foidalanishda asosiy rol o'ynaidigan asosiy antropogen omil bu sug'orishdir. Zarafshon xavzasi Amudaryo o'ng qirg'og'ida suv bilan eng kam ta'minlangan, suv sifatini yaxshilash va suvdan oqilona foidlanishga ehtiyoj sezadigan hudud hisoblanadi.

O'zbekistonda qurilish ishlarining rivojlanishi Zarafshon daryosi qirg'oqlarida joylashgan Zarafshon Milliy bog'i hududida qayirdan ko'plab qum-shag'allarni tashib ketilishi oqibatida daryo suvi sifatiga, noyob flora va faunaga katta zarar etkazilmoqda. Hozirgi vaqtda Zarafshon daryosi suvlariga ta'sir ko'rsatayotgan omillarni har tomonlama o'rganish, ularni miqdoriy jihatdan baholash, monitoringni kuchaytirish, salbiy ekologik oqibatlarni oldini olish, suvlardan oqilona foidalanishini ta'minlashda aholi rolini oshirish asosiy muammolardan hisoblanadi. Bir vaqtlar Amudaryoning yirik irmog'i hisoblangan Zarafshon daryosi suvlaridan sug'orish ishlarida xaddan tashqari foidalanish oqibatida Buxoro shahri yaqinida, Qizilqum cho'lida qumlarga singib tugab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Baraev F.A., G'ulomov S.B., O'rinbaev S.N. Suv resurslari va suvdan tejamli foidalanish. T:, 2014.-138bet.
2. Обзор результативности экологической деятельности. Узбекистан. Третий обзор. Организация Объединенных Наций., Женева., 2020.-465 стр.
3. Хикматов Ф.Х., Хайдаров С.А., Ярашев Қ.С., Ширинбоев Д.Н., Зияев Р.Р., Эрлапасов Н.Б., Ганиев Ш.Р. Зарфшон хавзасининг гидрометеорологик шароити ва сув ресурслари. Т:, 2016.-276 бет.